

svjetskog rata, kada je držao da Hrvatska treba da stekne samostalnost izvan Austro-Ugarske Monarhije, ako se za to stvore povoljne međunarodne prilike» (str. 162). Od narodnjaka preko pravaša do jugomonarhista, od republikanca preko federalista i konfederalista do separatista — već i za njegova života kretale su se, između ostalog, ocjene o Trumbićevoj političkoj djelatnosti. I danas ima različitih mišljenja, pa se to vidi i u ovome zborniku. Npr., Ivo Perić (str. 24) kaže da je Trumbić u počecima politički bio naklonjen dalmatinskoj Narodnoj stranci, dok je ranije, na studiju, stao uz Stranku prava. Međutim, Tereza Ganza-Aras kaže da je Trumbić »ušao u politiku prihvaćajući pravašku ideologiju« (str. 29), a i Ljubo Boban odrješito kaže da je svoje »političko opredjeljivanje počeo kao pravaš, dalmatinski pravaš« (str. 9). No, ne pozivaju se na vrela, jer neki radovi imaju bilješke, drugi su bez njih, ili ih imaju nedovoljno. Ipak, bez obzira na to, kao i na štetu odatle što svi referenti sa simpozija nisu dostavili svoja priopćenja za ediranje, sadržaj zbornika daje relativno novu sliku o Trumbićevu životu i djelu, te vremenu u kojem je bio veoma aktivan politički radnik. Pri tome, Trumbić nam se sada otkriva kao čovjek samo na prvi pogled suzdržanih osjećaja; veoma dobar govornik, primjeren odvjetnik, znao je stvoriti autoritet političara, koji korisno radi za svoj narod, bazirajući taj renome i na praktičnim, pozitivnim rezultatima. Ali, naravno, kao i svaki velikan, bio je sujetan čovjek, strastven u svojim osjećajima, pa je znao napuštati čak i stare i dobre prijatelje (npr., razlaz s kumom Josipom Smodlakom, a Melko Čingrija duhovito konstatira: »Ne spomenuti Supila dajući prikaz Riječke rezolucije isto je kao kad bi neko pisao istoriju kršćanstva ne spomenuvši Hrista«). No, to ni najmanje ne umanjuje značenje Ante Trumbića kao velikoga rodoljuba i političara. To dokazuje i ovaj zbornik HAZU, znanstvenoga i stručnog sadržaja, znatne vrijednosti, koji analizama znanstvenika i stručnjaka otkriva nove vrijednosti u bogatome Trumbićevu djelovanju.

Petar Strčić

MIROSLAV BERTOŠA, Zlikovci i prognanici, Pula 1989.

Hrvatski povjesničar Miroslav Bertoša, poznat po svojim radovima o prošlosti Istre, predstavio se čitalačkoj publici još jednim vrijednim djelom, koje je posvećeno manje poznatom problemu hrvatske historiografije: razbojništvu. Pojava i širenje toga društvenog fenomena XVI. i XVII. stoljeća širom europskog kontinenta navela je autora da u mletačkim arhivima potraži odgovor na pitanje njegova postojanja i u Istri. Kako bi čitalačku publiku pobliže upoznao s tim fenomenom, Bertoša na početku svoje knjige uvodi čitaoca u sam problem razbojništva na širem prostoru Europe, naglašavajući da s pojavom porasta razbojničkih družina širom europskih zemalja moramo povezati i narušavanje socijalnog ustrojstva Europe, koje se javlja u predindustrijskoj fazi njezine povijesti. Banditizam kao organiziranu kriminalnu djelatnost treba promatrati

kao dublji socijalni problem europskog društva, a ne naprosto kao težnju za lakim stjecanjem dobara. S pojavom razbojništva autor dovodi u vezu jedan novi proces na europskom prostoru — »stvaranje novih hijerarhija u europskim državama od XVI. stoljeća nadalje«, što je uzrokovalo drukčiju ekonomsku geografiju Europe, izazivajući krizu sela koja je poprimila sveeuropske razmjere i pretvorila banditizam u endemsku pojavu. Tako povijest razbojništva postaje dramatično svjedočanstvo o novim oblicima nejednakosti koji su podijelili Europu između XVII. i XVIII. stoljeća. Iako banditizam posjeduje zajedničke osobine širom Europe, Bertoša naglašava da se mogu primijetiti i velike razlike, što se jasno vidi i na primjerima Istre. On ne prihvaća tezu engleskog istraživača Hobsbawma o »socijalnom banditizmu«, prema kojoj bi razbojnici bili neka vrsta boraca protiv sistema i zaštitnika siromašnih, jer je Hobsbawm tu tezu izradio većim dijelom na temelju usmenih izvora, ne koristeći se bogatom arhivskom građom koja daje drukčiju sliku toga fenomena.

Da bi čitalac dobio pravu sliku istarskog razbojništva, autor nas na početku knjige uvodi u društvene i ekonomske okolnosti u kojima se ono pojavilo. Istru XVI. i XVII. stoljeća karakteriziraju zamrlo gospodarstvo, nerazvijen promet a demografski napredak. Mletačke su vlasti pokušavale oživiti pokrajinu kolonizacijom kako bi se nadomjestio gubitak starosjedilaca koje su ugrožavale epidemija i glad. Naseljavanje novih stanovnika, koji su se razlikovali od starosjedilaca mentalitetom i običajima, izazivalo je međusobne sukobe. Korijene razbojništva u Istri Bertoša nalazi u izvještajima mletačkog kapetana da Mosta s početka XVII. stoljeća, koji govore kako su novi naseljenici, da bi se prehranili, počeli napadati tuđa dobra, jer obećana pomoć iz Venecije nije stizala. Bertoša u tome »ruralnom banditizmu« uočava duboke socijalne korijene razbojništva, ali ističe da su se ti slučajevi redovito pretvarali u obično razbojništvo, »gubeći početne crte društvene oporbe« (str. 28). Napominje isto tako da istarsko razbojništvo čini veoma usitnjen mozaik bezbrojnih osobitosti koje se teško mogu podvesti pod istu kategoriju, pa je moguće jedino otkrivanje i opis pojedinačnih slučajeva i njihovih mnogobrojnih varijacija u kojima se nazire općenita odrednica istarskog razbojništva.

Pokušavajući dati objašnjenje velikog broja razbojničkih družina, autor upozorava na dvije činjenice: Prvo, kolonizacija Istre uvjetovala je povećanje populacije, što je izazvalo povećanje slučajeva razbojništva zbog neimaštine, a to se razbojništvo na kraju pretvaralo u obično nasilje. Drugo, mletačko je zakonodavstvo svojom krutošću guralo podanika na društvene margine. Bertoša pritom ukazuje na najčešću osudu mletačkih vlasti — progonstvo, što je povećavalo broj prognanika. Prema njemu, velik je broj ljudi bio izvan kategorija zločinaca i nasilnika, ali je osuda na progonstvo, koja je u sebi sadržavala potpuno izopćenje iz društva, od mnogih stvorila društveno opasne razbojnice. Pojedinaac osuđen na progonstvo teško se mogao sam održati, jer je u vrlo malo slučajeva ta osuda mogla biti zamijenjena veslanjem na galiji, inače je značila put na gubilište.

Najveći problem koji Bertoša ističe u vezi s postojanjem razbojnika u Istri jesu organizirane razbojničke družine koje su godinama zlostavljale stanovništvo, a da im vlast nije mogla stati na kraj. Gotovo zapanjuje podatak da se mletačkom Istrom 1747. godine kretalo čak 348 prognanika, što je značilo da je na 200 stanovnika dolazio jedan razbojnik!

Kakvu nam sliku daju arhivski izvještaji o razbojnicima? Na prvom mjestu spominje se velik broj ubojstava, zatim pljačke, fizičko zlostavljanje, uništavanje ljetine, a posebno mjesto u tom nizu zauzimaju slučajevi otmica žena i djevojaka. To se ponekad činilo po narudžbi seljaka koji su tako rješavali problem ženidbe, ali je najčešće imalo svrhu zastrašivanja krajeva u kojima su razbojnici boravili. Bertoša napominje da se većina zločina nije mogla spriječiti zbog straha stanovništva od osвете, a pokušaji da se razbojnici hvataju uz pomoć drugih razbojnika nisu uspijevali, jer je među njima vladao zakon šutnje i međusobna solidarnost. Bilo je i slučajeva da su seoske zajednice štatile svoje članove, jer u očima zajednice zločin za koji se netko teretio nije bio kažnjiv s obzirom na njezin moralni sustav.

Službene vlasti bile su u dilemi kad je bilo u pitanju kažnjavanje i progon razbojnika: oštre kazne dovele bi do gubitka velikog broja stanovništva, koje je bježalo na austrijski teritorij, ali je, na drugoj strani, trebalo zaštititi trgovački promet i ukloniti uzroke opće nesigurnosti u seoskim dijelovima Istre. Svakako je najveći problem pritom bila velika inertnost pravnih organa, koji su bili vrlo spori. Po ocjeni Bertoše, razbojništvo u Istri nije zapadalo u krizu, ali je dovodilo u krizu mnoge institucije istarskog društva.

U završnim razmatranjima autor daje svojevrsni rezime u kojemu nastoji pružiti generalnu sliku istarskog razbojništva, njegove karakteristike, te osvrta na moguću sličnost europskog i istarskog modela razbojništva. Prema njegovu mišljenju arhivski podaci jasno pokazuju da se u Istri može govoriti samo o običnom razbojništvu, koje ima socijalne korijene, ali surovost karakteristična za istarske razbojničke družine jedva može dati povoda da se nasluti njihovo socijalno izvorište. Istarski razbojnici podvrgavaju nasilju i bogate i siromašne, a spremni su učiniti uslugu svakome tko im pruži utočište. Bertoša kaže da podaci u sudskim arhivima, koji govore o progonstvu, ne omogućuju da se utvrde pravi razlozi koji su doveli ljude na put prekršaja i progonstva. Represivne mjere što su ih poduzimale vlasti često su imale učinke suprotne od očekivanih.

Uspoređujući rezultate istraživanja ostalih europskih autora, Bertoša ukazuje da se teza o »socijalnom banditizmu« engleskog povjesničara Hobsbawma ne može primijeniti na istarske krajeve. Samo se u malom dijelu istarsko razbojništvo može uspoređivati sa sličnim primjerima u Europi. On naglašava da su upravo te osobitosti Istre najveći izazov za povjesničara. Prema njemu, osnovni je razlog odstupanja istarskog modela od onoga što ga je opisao engleski istraživač u Hobsbawmovu metodološkom postupku. On je u svojem radu dao sintezu europskog razbojništva od srednjeg vijeka do našeg doba i označio glavne etape razvoja te odrednice koje razbojništvo na nekom području razdvajaju ili spajaju, čime se pokazao sjajnim povjesničarem koji stvara makrosinteze. Bertoša sebe svrstava u red mikrohistoričara, a njihova je karakteristika »da u svojem znanstvenom laboratoriju stavljaju arhivske dokumente pod mikroskop duha pasioniranog istraživača ne toliko globalnih kretanja, koliko raznolikosti i specifičnosti« (str. 215).

U vezi s ulogom razbojništva u europskoj socijalnoj povijesti Bertoša postavlja pitanje može li se istarsko razbojništvo promatrati kao povijesna snaga, te odgovara negativno, jer su istarski razbojnici bili zlikovci koji otimaju imovinu, te se razbojništvo redovito pretvaralo u asocijalnu pojavu. O istar-

skim se razbojničkim družinama ne može govoriti ni kao o borcima za pravdu, jer su svi sijali strah. »Strah umjesto mita bilo je iskustvo istarskog stanovništva u višestoljetnom iskustvu življenja uz prognanike« (str. 217).

Nestanak te društvene more Bertoša povezuje s normalizacijom prilika na seoskim područjima uslijed prestanka organiziranih kolonizacijskih strujanja, a poboljšala se i opća sigurnost u seoskim područjima. Postojanje prognanika i razbojnika nije bilo znak borbe i protesta istarskog društva, već simptom društvenog nereda i velike krize koju je proživljavala Mletačka Republika, zaključuje Bertoša.

Zlatko Kudelić

ALOJZ JEMBRIH, Aspekti o slovensko-hrvatskim književnim vezama u XVI. stoljeću, iz: A. Jembrih, Hrvatski filološki aspekti, Čakovec 1990.

Knjiga A. Jembriha »Hrvatski filološki aspekti«, iako svojim naslovom na prvi pogled okrenuta filološkim istraživanjima, sadrži vrlo zanimljive teme koje mogu zainteresirati svakog povjesničara. To je djelo nastalo kao rezultat višegodišnjih istraživanja na polju hrvatske filologije, ali se autor nije ograničio samo na probleme filološke znanosti već u pojedinim raspravama posvećuje pažnju kulturološkim i povijesnim činjenicama važnim za širu kulturnu problematiku.

Pažnju svakog poznavaoa hrvatske i slovenske protestantistike svakako će privući druga cjelina te knjige, Aspekti o slovensko-hrvatskim književnojezičnim vezama u XVI. stoljeću, u kojoj autor razmatra neke probleme hrvatske i slovenske protestantistike. Najviše pozornosti u toj cjelini posvećeno je životu i značenju Pavla Skalića, zagrebačkog građanina koji je, kao i mnogi naši intelektualci onog vremena, proveo život u stranim zemljama, nudeći intelektualne usluge i težeći priznavanju u sredinama u kojima je intelektualac imao važno mjesto u društvu. Drugi tekst iz te cjeline, Sporno pitanje jezične autentičnosti ili Trubar-Konzulovi odnosi u Biblijskom zavodu u Urachu, odnosi se na analizu razloga koji su pridonijeli netrpeljivosti između P. Trubara i S. Konzula.

Kad uzmemo u ruke tekst o životu Pavla Skalića, koji je u vezi sa Zagrebom bio samo utoliko što je u njemu rođen, pred nama se javlja lik tipična intelektualca renesansnog vremena, kojega karakteriziraju vrlo široko obrazovanje, kozmopolitski duh, intelektualna radoznalost, ali i želja za stjecanjem priznanja, i spremnost da se taj cilj postigne ne baš uobičajenim sredstvima.

Životni put P. Skalića opisao je već Kukuljević. Jembrih na početku svoga rada razrješava dilemu oko godine Skalićeva rođenja, i utvrđuje da je to 1534. godina. Mladi je Skalić zahvaljujući svojoj velikoj talentiranosti i preporukama uglednih crkvenih i političkih osoba ubrzo dospio vrlo visoko, postavši kape-